

Utsjoen kunnan toimintaedellytysten turvaaminen

Tausta

Utsjoki on Suomen ainoa saamelaisenemmistöinen kunta ja keskeinen pohjoissaamen kielen ja saamelaisen kulttuurin ydinalue. Kunnan asema liittyy siten suoraan perustuslain (731/1999) 17 §:ssä turvattuihin kielellisiin ja kulttuurisiin oikeuksiin sekä Suomen kansainvälisiin velvoitteisiin alkuperäiskansana. Saamelaisten totuus- ja sovintokomission raportissa korostetaan valtion vastuuta saamelaisten oikeuksien toteutumisesta sekä sitä, että vastuu jakautuu kaikille ministeriöille hallinnonalat ylittävästi. Raportti painottaa erityisesti saamelaisten kielen, kulttuurin ja perinteisten elinkeinojen edellytysten turvaamista. Utsjoen kunta kuuluu Saamelaisten kotiseutualueeseen, johon kuuluvat Utsjoen lisäksi Enontekiö, Inari sekä Sodankylän pohjoisosassa sijaitseva Lapin paliskunnan alue.

Nykytilanne

Utsjoen kunnan nykyiseen taloudelliseen tilanteeseen vaikuttavat merkittävästi seuraavat rakenteelliset tekijät:

- valtion hallinnoimien maa-alueiden osuus (yli 94 %) kunnassa on poikkeuksellisen suuri ja korkea suojeleaste (80 %) rajoittaa maankäyttöä ja elinkeinotoimintaa.
- tällä suojeleasteella ja Metsähallituksen hallinnoidessa maa-alueita kunnalla on tosiasiallisesti hyvin rajalliset mahdollisuudet harjoittaa omaa maapolitiikkaa tai kehittää elinkeinoja ja veropohjaa maankäytön keinoin.
- Tenon kalastuksen rajoitukset ovat heikentäneet paikallistaloutta merkittävästi.
- maailmanpoliittinen tilanne nostaa hintoja ja pitkien välimatkojen vuoksi tämä vaikuttaa Utsjoella laajasti elinkeinojen toimintaedellytyksiin ja kuntalaisten arkeen.

Samanaikaisesti kunnalla on velvoite turvata saamenkieliset palvelut sekä ylläpitää kulttuurisia ja kielellisiä rakenteita, jotka ovat keskeisiä Utsjoen saamelaisten oikeuksien toteutumisen kannalta.

Nykyinen valtionosuusjärjestelmä ei kaikilta osin huomioi näitä erityispiirteitä, eivätkä se ja nykyiset tukimallit riitä kattamaan Utsjoen budjettivajetta. Tämä on johtanut kunnan kannalta kestävämpään tilanteeseen, missä noin 600 000 euroa/vuosi on arvioitu olevan summa, joka tarvittaisiin turvaamaan kunnan lakisääteiset palvelut. Budjettivajeen korjaaminen pelkästään sopeuttamalla ei ole vaihtoehto.

Saamelaisten totuus- ja sovintokomission raportissa korostetaan, että saamelaisten kielen, kulttuurin ja perinteisten elinkeinojen edellytykset ovat heikentyneet ja että valtion velvollisuutena on turvata niiden säilyminen ja kehittyminen. Lisäksi raportti edellyttää, että saamelaisten oikeudet huomioidaan kaikessa päätöksenteossa hallinnonalat ylittävästi sekä FPIC-periaatteen (Free, Prior and Informed Consent) mukaisesti.

Edellä esitetyn perusteella mm. kuntarakenteellisia ratkaisuja arvioitaessa ei ole riittävää tarkastella pelkästään hallinnollista tehokkuutta tai taloudellisia tunnuslukuja. Arvioinnissa on välttämätöntä huomioida myös:

- perusoikeusvaikutukset
- alkuperäiskansaoikeudelliset velvoitteet
- saamelaisten tosiasialliset vaikutusmahdollisuudet
- kielen ja kulttuurin säilymisen edellytykset

Näin ollen toimenpiteiden vaikutukset on arvioitava kokonaisuutena, jossa keskeisenä arviointikriteerinä tulee olla se, vahvistaako vai heikentääkö ratkaisu saamelaisten oikeuksien käytännön toteutumista.

On selvää, että mahdollinen kuntaliitos heikentäisi utsjokelaisten saamelaisten asemaa ja oikeuksien toteutumista ja altistaisi nämä kulttuuriset ja kielelliset ryhmät sulauttamiselle. Lisäksi kuntaliitos vaatisi toteutuessaan myös lakimuutoksia, koska saamelaisten kotiseutualueen kunnat on tällä hetkellä määritelty laissa.

Tarvittavat toimenpiteet

Utsjoen kunnan itsenäisyyden ja saamelaisten aseman turvaaminen edellyttää kohdennettua, hallinnonalat ylittävää ratkaisua.

Keskeiset toimenpiteet voisivat olla mm.:

1. Erillinen rahoitusmalli valtion budjettiin, YM tai VM tai joku muu

- kiinteä kompensatio suojeleusteesta ja valtion maapolitiikan vaikutuksista, ei kuitenkaan osana yleistä valtionosuusjärjestelmää

2. MMM:n kautta elinkeinokompensaatio ja kenties jonkin muun kautta komission suositus korvata myös kunnalle Tenon kalastuskiellon aiheuttamat aluetaloudelliset menetykset

- Tenon kalastuksen rajoitusten aiheuttamien menetysten korvaaminen kunnalle ja oikeudenomistajille
- tuki perinteisille elinkeinoille, kuten porotaloudelle, mm. ilmastonmuutokseen sopeutumiseen

3. Opetus- ja kulttuuriministeriön erityisrahoitus

- saamenkieliset kulttuuri-, kirjasto- ja vapaan sivistystyön palvelut
- joki- ja porosaamelaisen kulttuuriperinnön turvaaminen

4. Oikeusministeriön rooli oikeuksien turvaajana

- varmistetaan, että tehdyt ratkaisut eivät heikennä saamelaisten kielellisiä ja kulttuurisia oikeuksia.

Summa summarum

Utsjoen kunnan tukeminen ei ole poikkeusratkaisu, vaan looginen seuraus valtion omista velvoitteista turvata saamelaisten oikeudet ja näin varmistaa riittävä rahoitus kunnalle.

Jos valtio tunnustaa totuus- ja sovintokomission johtopäätökset, sen on myös hyväksyttävä niiden käytännön seuraus: saamelaisten kotiseutualueen kuntien elinvoiman turvaaminen on osa oikeuksien toteuttamista.

Utsjoen kohdalla tämä tarkoittaa yksiselitteisesti sitä, että kunnan itsenäisyys tulee turvata – ja sen edellyttämät resurssit järjestää.

Liite 1: Saamelaisten totuus- ja sovintokomission suosituksia

Koonti niistä komission suosituksista, jotka liittyvät asiaan:

Perinteiset elinkeinot

- Valtion tulee tunnustaa kalastuslainsäädännössä saamelaisten kalastusoikeudet saamelaisten kotiseutualueella. (VN, MMM)
- Valtion tulee turvata saamelaisille oikeus osallistua saamelaisten kotiseutualueen kalastusta koskevaan päätöksentekoon. (VN, MMM)
- Kiinteistörekisteriin kuulumattomat ja maanomistuksesta riippumattomat saamelaisten ylimuistoiset nautinto-oikeudet tulee selvittää. (MMM, MML)
- Tenojoen kalastussäännöstä Suomen ja Norjan välillä neuvoteltaessa ennakkoehdoksi tulee asettaa Tenojokilaakson saamelaisen lohenkalastuskulttuurin suojaaminen, elinvoimaisuus ja tuleville sukupolville siirtäminen. Saamelaisten lohenkalastajien perinnetieto on otettava tasavertaisesti huomioon tutkimustiedon rinnalla. (VN, MMM, Luke)
- Tenojoen jokisaamelaisille kalastusoikeuden haltijoille tulee turvata todellinen mahdollisuus osallistua kalastusneuvotteluihin ja niiden lopputulokseen. (VN, MMM)
- Saamelaiset kalastusoikeuksien haltijat perillisineen tulee tunnustaa omaksi kalastajaryhmäkseen asuinpaikasta riippumatta Tenojoen vesistössä. (VN, MMM)
- Tenon lohenkalastuksen vuonna 2021 alkaneet täyskiellot tulee korvata saamelaisille kalastusoikeuden omistajille ja Utsjoen kunnalle. (VN, VM, MMM)
- Valtion tulee panostaa kalatalouden koulutukseen ja tutkimukseen saamelaisten kotiseutualueella. (MMM, Luke, OKM, SOGSAKK)
- Porotalouden kohtaamat haasteet ilmastonmuutoksen vuoksi pitää tunnistaa ja poronhoitolakia tulee uudistaa siten, että se tunnistaa saamelaisen poronhoidon omana kokonaisuutenaan. Lisäksi tulee luoda saamelaista poronhoitoa varten oma hallinto. (MMM, saamelaiskäräjät)
- Metsästyslupien korvamerkitseminen matkailuyrityksille, jotta metsästysmatkailua voidaan kehittää ja luvituksen turvaaminen metsästysmatkailuyrityksille toisi myös tuloja kuntaan (MH, MMM)

Saamen kielet ja kielityö

- Saamen kielilaki tulee uudistaa vastaamaan tämän päivän tilannetta ja tarpeita. Saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella asuvien saamelaisten omiin kieliinsä liittyviä oikeuksia tulee parantaa saamen kielilaisissa. (OKM, OM)
- Väestötietojärjestelmän äidinkielifimerkinnän käytäntöä tulee muuttaa vastaamaan kaksi- ja monikielisen saamelaisväestön tilannetta. Äidinkieleksi tulee voida ilmoittaa useampi kuin yksi äidinkieli. (VM, DW)
- Valtion tulee luoda edellytykset paikallisten saamen kieliyhteisöjen kielityölle osoittamalla resursseja saamen kielikeskusverkoston luomiseksi Suomeen. (OKM, VM)

Oikeus omaan kieleen ja kulttuuriin

- Jokaiselle maan saamelaislapselle ja -nuorelle tulee taata mahdollisuus saamen kielen oppimiseen. Oikeus saamen kielen opetukseen äidinkielen ja toisen kielen oppiaineena esi- ja perusopetuksessa sekä toisen asteen koulutuksessa tulee turvata lainsäädännöllä koko Suomessa. (OKM)
- Perusopetuslakia tulee muuttaa siten, että myös kotiseutualueen ulkopuolella toimivien koulutuksen järjestäjien tulee antaa saamen kieltä osaaville oppilaille opetusta saamen kielellä. (OKM)
- Perinteisen tiedon siirtymistä sukupolvelta toiselle tulee tukea systemaattisesti kaikessa saamelaiskoulutuksessa. (OKM, OPH, kunnat, saamelaiskäräjät, SOGSAKK)

Väestösuhteet

- Saamelaisten ja saamelaisten kotiseutualueen muun paikallisväestön välisten suhteiden vahvistamiseksi tulee käynnistää yhteiskunnallinen vuoropuhelu, jonka tavoitteena on lisätä keskinäistä luottamusta, edistää avointa keskustelua, vahvistaa kulttuurista ymmärrystä sekä luoda kestäviä yhteistyön muotoja tulevaisuutta varten. (OM, kunnat, saamelaiskäräjät, kolttien kyläkokous)

Liite 2: Kuntaliitos Inarin kanssa ei ratkaise keskeisiä ongelmia

Inarin ja Utsjoen kuntaliitosta on selvitetty jo vuonna 2014, jolloin asiaa selvitettiin Eero Laesterän johdolla Henna Virkkusen ministerikaudella. Kuntajaon muuttamisen edellytykset kuvataan Kuntarakennelain (1698/2009) 4 §:ssä seuraavasti:

Kuntajakoa voidaan muuttaa, jos muutos edistää 2 §:ssä tarkoitettuja kuntajaon kehittämisen tavoitteita sekä parantaa:

- 1) kunnan toiminnallisia ja taloudellisia edellytyksiä vastata palvelujen järjestämisestä ja tuottamisesta tai muuten edistää kunnan toimintakykyä;
- 2) alueen asukkaiden palveluja tai elinolosuhteita;
- 3) alueen elinkeinojen toimintamahdollisuuksia; tai
- 4) alueen yhdyskuntarakenteen toimivuutta.

Kuntaliitos ei poistaisi aikaisemmin kuvattuja Utsjoen kunnan taloudellisia ja rakenteellisia erityispiirteitä, jotka johtuvat ensisijaisesti valtion maankäyttöratkaisuista, korkeasta suojeluasteesta sekä perinteisiin elinkeinoihin kohdistuvista rajoituksista. Näin ollen kuntaliitos ei kohdistu ongelman juurisyihin. Myöskään edellä mainitut kriteerit eivät toteudu kuntaliitoksessa Inarin kanssa, mikä on todettu kuntaliitosselvityksessä.

Sen sijaan kuntaliitoksella voisi olla merkittäviä negatiivisia vaikutuksia saamelaiden kielellisten ja kulttuuristen oikeuksien tosiasialliseen toteutumiseen sekä perustuslain 17 §:n tarkoittaman suojan käytännön sisältöön.

Erityisesti on huomioitava seuraavat näkökohdat:

— **Saamen kielen asema ja käyttö hallinnossa**

Utsjoki on pohjoissaamen kielen keskeinen käyttöalue. Kuntaliitos suurempaan, monikieliseen kuntaan voi heikentää saamen kielen tosiasiallista asemaa hallinnossa ja palveluissa, vaikka muodolliset oikeudet säilyisivät. On myös otettava huomioon, että Utsjoen kunnalla on saamen kielilaissakin oma erityinen asemansa kaikista vahvimpana pohjoissaamen käyttöalueena ja sitä myös toteutetaan kunnan kokous- ja muissa käytännöissä.

— **Osallistuminen ja vaikutusmahdollisuudet**

Pienessä kunnassa paikallisyhteisön vaikutusmahdollisuudet ovat suorat ja tosiasialliset. Kuntaliitos voi johtaa tilanteeseen, jossa saamelaisyhteisön suhteellinen vaikutusvalta heikkenee. Tämä on merkityksellistä erityisesti suhteessa alkuperäiskansaoikeudessa tunnustettuun vapaaseen, tietoon perustuvaan ennakkosuostumukseen (FPIC).

— **Kulttuurisesti erityisten käytäntöjen jatkuvuus**

Utsjoen alueella on paikallisesti rakentuneita kulttuurisia käytäntöjä, kuten saamelaisten perinteiset elinkeinot, jotka ovat sidoksissa alueelliseen päätöksentekoon ja paikalliseen hallintaan. Hallinnollinen etääntyminen voi heikentää näiden käytäntöjen jatkuvuutta tai jopa vaarantaa sen.

Utsjoella 29.4.2026

Utsjoen kunnanhallitus

Utsjoen kunnanjohtaja Päivi Kontio

